

נספח 7: סוגיית השמיטה בחדרה

א. מכתב "ההיזקות משביתת שנת השבע במושב חדרה"
- ט"ז-כ"ב בניסן תרנ"ה¹

חדרה,

אדחומ"פ [א' דחול המועד פסח] תרנ"ה.

כבוד ועד העליון דמושבתנו האדונים הנכבדים ה"ר בן-שמואל והד"ר הלל יפה,
זכרון יעקב.

לוטה בזה הדברים שערכנו ע"ד השמטה. להראות להרבנים "ההיזקות משנת שנת
השבע במושבתנו", ויטיבו מעלת כבודם הרמה לבקר אותם, ולהשיבנו אם מצאו חן
בעיניהם, והרשות בידי כבודם לתקן את אשר ימצאו לנכון, אך לשלוח לנו בחזרה.
ואח"כ יקיים הועד המקומי דפה, בכדי שיוכלו גם מעלת כבודם לקיים את דברינו.

החותם בהגיגת כבוד ויקר,

בשם ועד המקומי דמושב חדרה,

מזכיר מענדל נחומאווסקי²

ההיזקות משביתת שנת השבע במושב חדרה!

בנוגע להמושבה בכלל.

1. אדמתנו תכיל כשלשים אלפים דונאם אדמה, ומסי הממשלה "וערקא אסכרא
וטאריקע"³ עולים קרוב לסך ששת אלפים פראנק לשנה, ובעלי האדמה (לבד
האנשים האחזים היושבים פה) כלם בחו"ל, וכמעט נתיאשו מכל העסק,
ואינם משלמים אפילו מסי האדמה. ורק מהכנסת חכירת האדמה לערבים על
ה"חומש" הננו משלמים את כל המסים, ואם לא תזרע האדמה ע"י ערביים, לא
יהי' [ה] לנו במה לשלם להממשלה, וכלנו ערבים זה לזה בהממשלה, וצפויים
הננו לידי סכנה גדולה, מזה!

(הערה) וכבר הורה לנו הנסיון, שבעד המסים, הושיבה אצלנו הממשלה חילות,
האוכלים ושותים את כל אשר לנו, ומוצצים את דמנו כעלוקות, ותופש[ים] זקני העדה

1. את"ח, ספר העתקות תרנ"ה-תרע"ח, מיכל 42, עמ' 57-61.

2. באותו היום, ט"ז בניסן תרנ"ה, שלח נחומבוסקי מכתב לאריה ליב הורוביץ מגדרה, ובו ציין: "תבקר את מערכת
דברי על דבר השמטה, שהנני שולחם כעת לכבוד הד"ר הלל יפה. הרשות בידך לתקן את אשר תמצא לנכון, ונא
לשלחם בחזרה אלינו" (אצ"מ 37-101\A9). אריה ליב הורוביץ ערך בראשית ניסן רשימה של הנוקים העתידים
למושבות משביתה בשנת השמיטה (ראו לעיל נספח 4) וכנראה שזה הרקע להתכתבות איתו בעניין.

3. מס הוורקו - על קרקע ומבנים, מס הצבא - על פטור מגיוס, ומס הדרכים.

- והחובשים בבית האסורים, עד אשר ישתלמו המסים אפילו מגלימא דעל כתפינו.
2. כארבעת אלפים דונאם אדמה נזרעה אצלנו ע"י ערביים בחכירה בשנה - הנוכחי, בזריעות קיץ, הנעבדת הרבה ונקראת "כרב" ומחקי הממשלה שהאיש העושה אדמת כרב בשנה אחת, מגיע לו במוחזק לזרוע גם בשנה השני[ה], ובעלי האדמה לא יכול למחות בידו, והממשלה תכריח אותנו להרשות להם לזרוע את האדמה הזאת, בשנת השבע.
3. מפורש נכתב בשטרי המקנה "קושענעס" שלנו, כי אדמתנו היא רק "מִיָּרִי", שייכת בעצם להממשלה, ואנחנו רק בתור אריס[ים] ומוחזקים בה זורעים אותה והאיש המוביר את אדמתו שנים אחדות ומפסיד הכנסות הממשלה, ואבד זכות אדמתו, ואצלנו גם אדמה כזאת ש"בשד"ה בור שנים אחדות, ורצינו לזרוע אותה בשנה הבע"ל, ואם נכור אותה בשנת השבע נפסיד חלילה זכות אדמתנו. (הערה) כן דרכנו תמיד להוביר בכל שנה חלקת אדמה אחרת, אחרי שמהנמנע הוא לזרעה כלה, ובטח ילשינו עלינו שונאינו הערביים, החפצים להשתמש במקרים כאלו, להבזותנו בפני הממשלה.
4. בעמל ויגיעה רבה עלתה בידינו להשיג כמאה וחמשים "בעדואנים" אריסים הזורעים את אדמתנו, ואם לא נחכיר להם בשנת השבע את אדמתנו, אזי ילכו ויתורו להם מקום אחר, ולא נוכל להשיב אותם בכמה שנים אח"כ, ולמורת רצונינו תבור אדמתנו שנים אחדות אח"כ, וכל ה[מ]צוקות ה[אמורות] לעיל יציקו אותנו מי יודע עד מתי.
5. הרבה אדמה אצלנו, שיש עליה ערעורים משכנינו הערביים,⁴ ואחרי הרבה עמל ותלאה, עמל נפש ורוח, עלתה בידינו ת"ל [תודה לאל], להראות צדקתנו לפני הממשלה, כי אדמתנו שלנו היא, אך כל חזקתנו היא אך אם נזרע אותה לפחות שלשה שנים רצופות, ושתי שנים זרענו אותה. ואם נבורה בשנה הבע"ל נפסיד זכותנו גם בשתי שנים הקודמות, והערעורים יתחדשו עלינו כמקדם.
- (הערה) וכבר קרו גם <מעשים> <---> [שכנינו] המערערים התנפלו עלינו בהמון, לזרוע את אדמתנו <---> בכסף מלא שלמנו <---> בחזקת היד, עד שבאנו לידי הכאה, וחיינו היו [תלויים לנו] <--->
6. אצלנו חלק[ת] אדמה הנקראת "מ[ענ]זיל" השייכת בעקרה להממשלה ו <---> <---> קנין ל<---> <---> ורק תורת זכות בעל מצר לשכניה עליה, ומי מהשכנים המוחזיק בה <לזרעה> מקודם לו משפט הבכורה, ואם אנו נוביר אותה, בטח תזרע ע"י שכנ[ינו] הערביים ש[גם] להם זכות בעל מצר עליה, ומי יודע אם לא יחזיקו בה גם לימים <יבואו>.
- (הערה) ובכסף מלא שלמנו גם מחירה.

4. ראו בעניין סכסוכים אלו: ברודצקי-תמרי, התשוקה לאדמה, עמ' 97.

7. בעת קנינו אדמתנו עלה ה"עשור" הניתן מתבואת האדמה, בה<---> <---> [40,000] גרוש⁵ ומעט מעט <העמדנוהו> <---> ערך סך [20,000] [גרוש] לשנה, והממשלה נוגשת <---> ואם נבור את כל אדמתנו הלא יחסר כל המעשר בהממשלה, <---> <---> <---> <---> גם את כל המעשר לבד יתר המסים המעיקים אותנו מאוד.

בנוגע ל<---> <---> <---> <--->

8. זה כחמשה שנים קנינו אדמתנו בדמינו תרתי משמע, הרבה <---> <---> <---> פה, עלות מחים הקרבנו, וחרפת רעב סבלנו. פעמים אין ספורות <---> <---> [יושבי] אה"ק הקרובים והרחוקים, ואחרי כל העמל והתלאה, רק זאת נחמתנו בענינו, כי <בטרם> <הגענו לידי מצבינו הנורא> הורגלנו בעבודת האדמה, וכדם התמצית קנינו כל אחד צמד <---> <---> סוסים וכלי עבודה, והננו זורעים את אדמתנו, וממנה למחיתנו תוצאות בעזה", ו<---> <---> <---> <---> גמורה <---> <---> <---> הנדיב יחי', ולא מחו"צ, ורק בזיעת אפינו הננו מוצאים מחיתנו <---> <---> לא נוכל לזרוע את אדמתנו בשנת השבע צפויים [הננו] <כולנו> כעשרים משפחות אנחנו וטפינו <אלי> רעב חלילה.

9. [מוכרחים נהי' [ה]] למכור <את> בהמותינו העומדות לעבודה <שהם רוב> רכושנו <---> <---> בשליש מחירם, כי לא יהי' [ה] לנו במה להזין ולהחיות אותם, ומעט הכסף שנקבל מחירם ילך מאתנו בהמשך הזמן בלי שום מטרה, ולא נוכל להשיג אחרות במקומן, ואין לנו שום עצה אחרת, כי אם לילך מפה לכל אשר ישאנו עינינו, ולהשאיר את אדמתנו בידי שכנינו הערביים!

10. הרבה פועלים שכירי יום אצלינו, שאין להם במה להתפרנס, כי אם מעבודתם אצל אחרים, את האדמה, ואם לא תעבד האדמה יגעו ברעב.

בדרך כלל, השמטה במובנה הפשוטה, תדחה אותנו דחיה גדולה לאחור, אשר לא נוכל להשיג אותה בכמה שנים אח"כ.

לראי' [ה] על כל דברינו הנ"ל היוצאים מקרב לבבינו העמוק, באנו עהח"מ [על החתום], אח"ג [אסרו חג] פסח כ"ב ניסן תרנ"ה פה מושב חדרה תבב"א.

ועד המקומי דחדרה:

נאום ראש הועד, יעקב בערמאנן

ונאום סגן, שניאור שניאורסון

ונאום חבר, <---> <--->

ונאום מזכיר, מענדיל נאחומאוסקי

5. ראו גם ברודצקי-תמרי, שם, עמ' 100.

יא. מכתב אנשי חדרה לרבני ירושלים - בקשת היתר עבודה בשמיטה - כ"ז בניסן תרנ"ה⁶

מכתב חוזר להגא[ו]נים בירושלים ה' סאלאנט והגאון ר' זלמן מלובלין. ולהגאון
ריא"ס מקאוונא

בשם ד' יתברך ויתעלה יום א' כז ניסן תרנ"ה. פה מושבה חדרה ת"ו.

כבוד אדמו"ר הרב הגאון הגד[ו]ל רשכבה"ג צי"ע, וכו' וכו' מוהר"ר יהושע ליב
דיסקין שליט"א, בירושלים עה"ק תבב"א!

אחדשה"ט ביראת הכבוד!

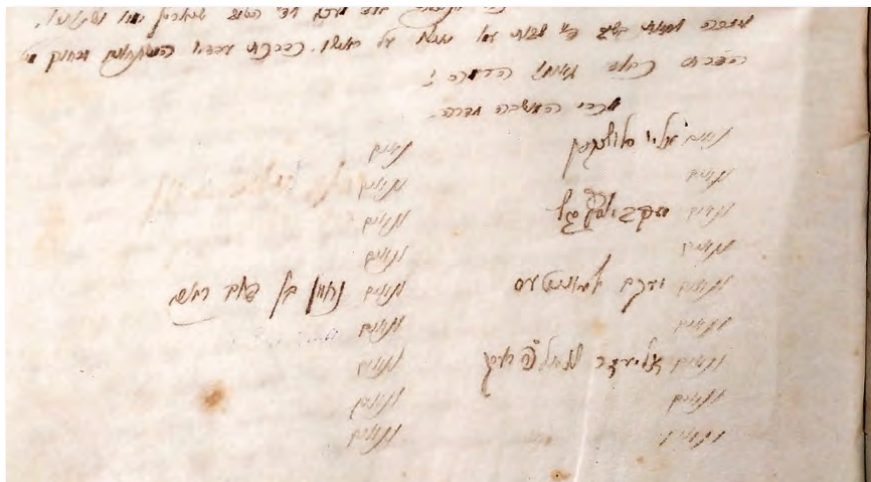
כאשר קרבה שנת השבע שנת השמיטה, ושאלת הכתוב "וכי תאמר מה נאכל
בשנה השביעית", עומדת אצלנו בעצם תקפה, ובאמת אלינו ביחוד נוגעת השאלה
יתר מאת שארי בני המושבות, שרובם בצל הנדיב יחסיון, ומעוטם נתמכים או מחו"צ
או מבעליהם היושבים בחו"ל, ודואגים לטובתם ומושבנתנו אין לה שום תמיכה ולא
מהבארן הנדיב יחי' [ה] ולא מחו"צ, וגם בעליה עזובה לנפשה ואינם דואגים לשלומה,
כי רבם עניים שהשקיעו את כל כספם בהאדמה ונשארו בחסר כל, ויושבים בחו"ל,
וכמעט נתיאשו מכל הענין ואינם משלמים אפילו מסי האדמה להממשלה, אשר כעין
מועקה רובצים עלינו, ואך מיכול אדמתם הנחכרת לערביים לחומשי הכנסה הננו
משלמים את כל המסים בעדם, ונוסף על דאגתנו לנפשותנו בשאלת מה נאכל אשר
אין לנו שום מוצא אחר כי אם מיכול אדמתנו, אשר בחסדי ד' הזן ומפרנס ממנה
למחייתנו תוצאות, ואם לא יהי' [ה] לנו איזה היתר עפ"י דתה"ק להנות מיכול אדמתנו
(אף אם נעבוד ע"י א"י) אזי חלילה נגוע ברעב, והנה עוד נוסף יגון על יגוננו זה, כי
אם לא יתירו לנו גאונינו לחכור את האדמה לערביים לחומש או לרביע מאין ניקח
לשלם להממשלה את המסים הרבים והקשים גם בעד האנשים היושבים בחו"ל שהם
הרבים, העולים קרוב לסך ששת אלפים פראנק לשנה, המעיקים ודוחקים אותנו עד
למאוד. כי ממשלת תוגרמא החזיקה ב[די]ן הערבות, ואצלה כל ישראל ערבים זה לזה
בהתשלומים, וצפויים הננו מזה לידי סכנה גדולה. כי תקח את כל אשר לנו וגם את
נפשותינו, כפי החק אצלה לחבוש את זקני העדה בבית האסורים עד אשר ישתלמו כל
המס אפלו מגלימא דעל כתפיו. וגם הרבה אדמה שלנו עומדת בסכנה גדולה להשאר
בידי הערביים אם לא תעבד על ידינו בשנת השבע, כמבואר בעשרת הסעיפים מכתב
"ההזיקות משביתת שנת השבע בהמושבה חדרה" הלוטה בזה, בקצרה נאמר לאדמו"ר,
אם לא יתירו לנו גאונינו באיזה אופן שיהי' (אפילו ע"י א"י) עבודת אדמתנו בשנת
השבע, אין לנו דרך אחרת כי אם לעזוב את אדמתנו בידי שכנינו הערביים, ולהגלות
אל כל אשר ישאנו עינינו. כי את ד' הננו יראים ואת מצותיו הננו שומרים.

6 את"ח, ספר העתקות תרנ"ה-תרע"ח, מיכל 42, עמ' 67-68.

אי לזאת הגנו שולחים שלשה אנשים נכבדים ממושבתינו, ה"ה הרב הג' וכו' ר' הודא ליב פראנק, וה"ה הנכבד מו"ה שניאור שניאורסאהן וה"ה הנכבד מו"ה מענדל נאחומאווסקי. כלם אנשים יראי ד' ונאמנים לנו מאד, לשאול את פי מעכ"ג, והגנו מבקשים מעכ"ג להיטיב לשקיף ממרום שבתו לעזור אחיו הנדכאים והנענים, החוננים עפר אה"ק נושקים ועובדים אדמתה, ונושאים בדומי"ה] כל עמל ותלאה באהבתם העזה לאה"ק, הצפויים אלי רעב חלילה, להכניס עצמו בזה, ולמצוא איזה היתר עפ"י דתה"ק שהיא חיינו ואורך ימינו, וממנה לא נמוש אפילו כקוצו של יוד חלילה, להנות מיבול אדמתנו, ויטיב לשים לב לכל דברינו היוצאים מקרב לבבינו, האמו[ר]ים בכתב "ההיזקות משכיתת שנת השבע במושבה חדרה" הרצוף בזה, ולדברי שלשת צירינו הנכבדים, והנאמנים, אשר כאחים לצרה המה בכל צרותנו ותלאותנו, יודעים היטב את הדברים הנעשים בעבודת אדמה, בנטיעות וזריעות, וקולם כקול מאות משפחות מאח"כ היושבים באה"ק, וכל אשר יבארו לכם כנים ואמיתים, וברכות אלפי עניים מדוכאים הנושאים ברכה ותפלה בעד מעכ"ג לד' הטוב שיאריך ימיו ושנותיו, ויזכה לחזות בשוב ד' שבות עמו יחולו על ראשו. ככרכת עבדיו המשתחווים מרחוק מול הדרת כבוד גאוונו הרמה.

אכרי המושבה חדרה

[חתומים: אלי' סלוצקין, יעקב יוסף סגל, יעקב לעווטעס, אליעזר וואלפבערג, נחמן בן דוב ראם ועוד שתי חתימות לא ברורות]

באדיבות ארכיון מוזיאון 'החאן' חדרה

יב. מכתב מאלוהו שייד לרב ספקטור - כ"ב בניסן תרנ"ה⁷

[ט"ו לחודש אוריל [אפריל]]

[אל הרב היקר אלחנן] הנני כעת בארץ-ישראל ואבקש דרך איך לגזור על דבר השמיטה לא לבד אודות המושבות אשר תחסינה בצל הנדיב, כי גם לאלה אשר לבדן הנה ואשר רכושן לא רב הוא. לפני שבע שנים הואלת בכבודך להתיר העבודה בשנת השמיטה, התחפוץ להתירה גם כן בשמיטה הזאת? העבודה מאוד מאוד נחוצה היא לכמה משפחות עניות... כאשר נראה מהמכתב אשר בני חדרה ישלחו לך בתוך מכתבי. אחת היא בכל המושבות, בין אשר בעדן תהיינה בין אשר תחת כנפי הנדיב תחסינה. כי גם ביניהן יש אנשים מדוכאים חסרי כסף אשר להם נחלה והנדיב לא יאבה לחדש להם סדר "החלוקה". אבל לא נשכח, כי אם יגשו אותנו לשמור תורת השמיטה ולנטוש אדמתנו, אז נאבדה כל היגיעה אשר יגענו במשך שנים-עשרי שנים, ולשוא יעמלו בארץ רוסיא אנשים אחדים ויחשבו מחשבות לבנות מושבות חדשות. על כן מאוד אודך למצוא פשר ולחתוך הדבר [לטובתינו ו]לטובת כל עדת המושבות. בקשה לכתוב לי תשובה על האדרעסע הזאת: אדון שייד, יפו דברי שלום מהנדיב לך וקח ברכתי, אליהו שייד

יג. תיאור ביקור נציגי חדרה אצל הרבנים בירושלים בה' באייר תרנ"ה ותוצאותיו⁸

מחזיקי הדת, ד' בסיוון תרנ"ה (27.5.1895), עמ' 6

[...] וביום חמישי לחודש אייר העבר באו שלשה צירים מחדרה לירושלים, ה"ה הרב המובהק ר' יהודא ליב פראנק נ"י וה"ר שניאור שניאורסאה נ"י והר' מענדיל נאחימאווסקי נ"י בשם כל המושבה חדרה לדרוש את אלקים בדבר השמיטה, ובידיהם שלשה מכתבים גדולים לשלושה עמודי העולם הגאונים הגדולים הנז' הרב מברסק

7. נוסח המכתב כאן לקוח מציטוט המכתב אצל עבר-הדני, חדרה, עמ' 86. בציטוט חסר הפתיח ובו כנראה גם התאריך. ד"ר יוסף לנג ציין שקיבל מידי פרופ' מרדכי אליאב תצלום של מכתב של שייד, אותו מסר ד"ר נחומי מחרה [ד"ר מתתיהו נחומי, בנו של מנדל נחומובסקי] לרב משה צבי נריה. לנג הוסיף שבמכתב פונה שייד בעברית ב"ט"ו לחודש אוריל" אל "הרב היקר אלחנן" לקראת שמיטת תרנ"ו בקשה "למצוא פשר ולחתוך הדבר לטובתינו ולטובת כל עדת המושבות" (לנג, עתונות, הע' 104; הנ"ל, דבר עברית, א, עמ' 149, הע' 161). מהשוואת הציטוטים שהביא לנג לנוסח שהביא עבר-הדני, מתברר שמדובר באותו המכתב. בנוסח למעלה שולבו הציטוטים שהזכיר לנג, בסוגריים. בי"ד באייר תרנ"ה הזכירו חברי בני משה במכתב ש"ברזילי הצליח אמנם לפעול ממר שייד כי יתן לו מכתב להגאון מקאוונא (הוא כבר כתב מכתב אחד אליו בדבר חודרה אך המכתב נכתב ע"י אחר ולא הי' פועל מאומה ואפשר היה שהיה עושה פעולה הפוכה) בעצם ידו - בעברית גרמנית - ובו יבקשו להתיר העבודה וגם המזרע בכלל כי מההיתר תלוי קיום המושבות. את המכתב הזה שלח ברזילי להועד באדעסא ואליו עוד נצרף מכתבי הקולנסתים" (לעיל שער ראשון, הע' 486). מסתבר שהמכתב "בדבר חודרה" הוא המכתב הנזכר המצוטט למעלה.

8. התיאורים הבאים לקוחים מהסקירות שנתן כתב עיתון המגיד בירושלים. הכתב חתם בשם העט 'המבי"ט הירושלמי', והמדובר בר' יחיאל מיכל טוקצינסקי, מצעירי ישיבת 'עץ חיים' בירושלים, וחתן בנו של הרב סלנט (על זהות הכתב, ראו: המגיד, כ' בחשוון תרנ"ו (7.11.1895), עמ' 339; שם, ט"ו בשבט (30.1.1896), עמ' 38).

הרב ר"ש סלאנט הרב מלובלין ש"י, ושאלתם היא אחת שהן שתיים: אדמת חדרה תכיל שלושים אלפים דונאם והרבה מהם עובדים כל שנה בזיעת אפם להוציא לחם צר בעדם - ואם לא בעדם, לכל הפחות בעד טפם - וארבעת אלפים דונאם מחכירין לערביים בשכר חמישית מהריווח להמושכר, והחומש ההוא לא יבא לידם, כי אם הוא בא ליד י הממשלה עבור מס האדמה, ועתה הם שואלין היתר לעבוד את כל האדמה - ע"י נכרים - משום פיקוח נפש (כפי שמודיעים), ואם לא זאת, לכל הפחות יתירו חכירת ארבעת האלפים דונאם למס הממשלה (ולפי שמבארים במכתבם ענין ארבעת האלפים דונאם קרוב לודאי שיתירו זאת הרבנים). שם במכתביהם יודיעו בדמע מצבם הנורא המורה מאוד, שאין להם תמיכה לא מהבארון הנדיב ולא מחובבי ציון ולא מחברה אחרת, וכספם הרב שהי' להם כבר אזל מכיסם, ואין לתאר מצבם הרע, כל איש ישראל הקורא מכתביהם שכתבו לשלשה הרבנים, יכאב לכו מאוד על מעמד האנשים היראים הנכבדים האלו, שהי' כמעט כולם עשירים ודללו מאוד ממצוקות הזמן ומרוב הסיבות שעברו עליהם מיום התחילו לקנות אדמתם בא"י, נאמנים מאוד דברי חכז"ל שזה אחד מג' דברים הבאין ביסורין, ירחמם ה' בתוך כלל שאר עמו ישראל.

מחזיקי הדת, ד' בסיוון תרנ"ה (28.6.1895), עמ' 6-7.

ירושלים כ"ז סיון [...] שאלת השמיטה שבאה בהמחז"ה [בהמחזיקי הדת] נו. 15 ש"ז [שנה זו] [...] כן הודעתי שם בהמחז"ה משאלת בני חדרה ע"ד השמיטה ששאלו שתי שאלות: א) לעבוד כל אדמתם מטעם פקוח נפשות. ב) ארבעת אלפים דונאם הנקראים כרב (לומר, שכבר עשו הפאלאחים חרישה בהשדות למען לא יוכלו הבעה"ב [הבעלי הבתים] למנוע מהחכירים בשנה הבע"ל [הבאה עלינו לטובה]) שמחכירין אותם להפאלאחים בשכר חומש ריוח לשנה שמשלמים מזה מס אדמתם להממשלה יר"ה, והנה ארבעת האלפים דונאם אלו התירו הרבנים בלי מו"מ (כפי שכתב שם כותב הטורים האלה את השערותו), ואף גם זאת, גם על אדמת חדרה המציאו הרבנים היתר: שיחכירו שדותיהם לנכרים על משך שלש שנים ושנת השמיטה יהי' בהבלעה בחכירת שלשת השנים. - ואת ההיתר זה אמרו הרבנים לא לפרסם עד בוא שנת השבע, כדי שלא ירמו שאר הקאלאניות להתיר גם לעצמם, ואין מדמין מילתא למילתא, כי הרבה טעמים יש בהיתר אדמת חדרה שהתירו באופן זה, אכן למרות רצונם נתודע הדבר, ולכן אמרתי להודיע גם לקוראי המחז"ה תשובת השאלה.